

Hayrullah Efendi'nin *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî* Piyesinde *Macbeth* Etkisi

*The Influence of Macbeth in Hayrullah Efendi's Hikâye-i İbrahim Paşa
be-İbrahim-i Gülşenî Play*

Makale Geliş Tarihi Makale Kabul Tarihi
Article Submission Date Article Accepted Date
23.11.2025 03.12.2025

Can ŞEN*

Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bartın/TÜRKİYE
cansen20@gmail.com, ORC-ID: 0000-0001-7449-5112

Özet

Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî, Abdülhak Hâmid Tarhan'ın babası Hayrullah Efendi'nin 1844'te yazdığı tahmin edilen tiyatro eseridir. Bu eser, Türk tiyatrosunun Batılı tarzdaki ilk eseri kabul edilen Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nden önce yazılmış olmasına rağmen Hayrullah Efendi hayatı boyunca yayımlanmadığı için Cumhuriyet dönemine kadar edebiyat camiası bu eserden haberdar olmamıştır. Uzun süre yayımlanmaması sebebiyle Türk tiyatrosunun gelişimine doğrudan etkisi de olmayan piyes, buna rağmen Türk tiyatrosunun Batılı tarzdaki ilk denemelerinden biri olması sebebiyle dikkat çekmektedir. İlk piyes denemelerinden biri olmasının yanında eserde görülen Shakespeare ve Macbeth etkisi de piyesin ilgi çekici yönlerinden biridir. Çalışmamızda bu doğrultuda Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî'yi piyesteki Macbeth etkisi doğrultusunda inceleyeceğiz. Bu şekilde Shakespeare'in Batılı tarzdaki Türk tiyatrosunun oluşumu üzerindeki etkisi hakkında yapılan çalışmalara da katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Hayrullah Efendi, Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî, Shakespeare, Macbeth, Türk tiyatrosu, etkilenme.

Abstract

Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî is a theatrical work estimated to have been written in 1844 by Hayrullah Efendi, the father of Abdülhak Hâmid Tarhan. Although this work predates Şinasi's Şair Evlenmesi, which is widely regarded as the first Western-style play in Turkish theatre, the literary community remained unaware of its existence until the Republican era, as it was not published during Hayrullah Efendi's lifetime. Due to its prolonged unpublished status, the play did not exert a direct influence on the development of Turkish theatre. Nevertheless, it commands attention as one of the early Western-style theatrical attempts in the Turkish tradition. In addition to being one of the initial dramatic endeavours, the discernible influence of Shakespeare and Macbeth constitutes another intriguing aspect of the play. In this study, we shall accordingly analyze Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî through the lens of the Macbeth influence apparent within the piece. Our objective is thereby to contribute to existing scholarship concerning Shakespeare's impact on the formation of Western-style Turkish theatre.

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Keywords: Hayrullah Efendi, Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî, Shakespeare, Macbeth, Turkish theatre, influence.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devleti eski gücüne kavuşturmak için ilk olarak askerî alanda başlayan Batılılaşma/yenileşme hareketleri 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla hız kazanmış ve farklı alanlara yayılmıştır. Batılılaşma hareketleriyle beraber Türk yazarları Batı edebiyatını daha yakından tanımışlar ve yeni edebî türler Türk edebiyatına girmiştir. Bu dönemde geleneksel Türk halk tiyatrosundan farklı olarak Batı'nın tiyatro anlayışı da hem temsiller hem de Batılı tarzda yazılan piyeslerle Türk edebiyatında ve kültüründe kendisine yer bulmuştur.

Bu bağlamda 1859'da yayımlanan Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* piyesi Türk tiyatrosunun Batılı tarzdaki ilk eseri kabul edilmektedir. Bununla birlikte Tanzimat döneminin önemli isimlerinden Abdülhak Hâmid Tarhan'ın babası Hayrullah Efendi'nin 1844'te yazdığı tahmin edilen *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî*² adlı dört fasıldan (perde) oluşan bir piyesi bulunmaktadır (Yakar, 1964: 6). Bu piyes 1939'a kadar Hayrullah Efendi'nin müsveddeleri arasında kaldığı için Türk tiyatrosunun gelişimine doğrudan etki etmemiştir. Buna rağmen *Şair Evlenmesi*'nden en az on beş yıl önce yazılmış olması sebebiyle Türk tiyatrosunun Batılı tarzdaki ilk denemelerinden biri olan bu piyes farklı yönleriyle incelenmeyi hak etmektedir.

Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî'nin dikkat çeken yönlerinden birisi eserdeki genel olarak Shakespeare, özel olarak *Macbeth* etkisidir. İnci Enginün, Shakespeare'in Türkçe çevirileri ve Türk edebiyatına etkileri üzerine hazırladığı kapsamlı çalışmasında Türk edebiyatında Shakespeare etkisinin ilk defa Ebüzziya Tevfik'in 1872 tarihli *Ecel-i Kaza* piyesinde görüldüğünü belirtmiş (Enginün, 2008: 122) ve Hayrullah Efendi'nin piyesini incelememiştir. Çalışmamızda ilk olarak Hayrullah Efendi ve piyesi üzerinde durup ardından piyesteki *Macbeth* etkisini irdeleyeceğiz. Böylelikle Türk edebiyatında Shakespeare etkisinin daha erken yıllarda da görüldüğünü göstermeye çalışacağız.

1. Hayrullah Efendi ve Piyesi Üzerine

“Hekimbaşılar” olarak tanınan köklü bir ulema ailesine mensup olan Hayrullah Efendi, 1818'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mekteb-i Tıbbiye'de eğitim görerek doktor olan Hayrullah Efendi, asıl mesleğinin yanı sıra tarih ve eğitimle de ilgilenmiştir. Devlette pek çok farklı görevde bulunduktan sonra Tahran elçiliğine atanan Hayrullah Efendi bu görevdeyken 1866'da vefat etmiştir (Akün, 1998: 67-70).³ Hayrullah Efendi, şair ve yazar Abdülhak Hâmid Tarhan'ın babasıdır.

Bir doktor ve devlet adamı olan Hayrullah Efendi aynı zamanda şiirler yazmış ve resimle ilgilenmiştir (Özaydın, 1990: 48-49). Tıp alanında ve tıp dışında pek çok eser veren⁴ Hayrullah Efendi, özel olarak ilgi duyduğu Osmanlı tarihini hacimli bir şekilde yazmaya çalışmış olup Osman Bey öncesinden başlattığı tarihini I. Ahmet devrine kadar getirerek on beş cilt yayımlamıştır. *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi* adlı bu kapsamlı Osmanlı tarihinin önemli özelliklerinden birisi olayları birbirinden bağımsız olarak sıralayan klâsik vakanüvislerden farklı olarak Osmanlı tarihini dünya tarihi bağlamında incelemeye çalışmasıdır (Yakar, 1964: 4). Ömer Faruk Akün, Hayrullah Efendi'nin çok yönlü kişiliği hakkında şöyle düşünmektedir:

“Faaliyet ve eserlerine bu toplu bakıştan sonra bir değerlendirmeye gidilirse, hakkındaki kanaatler sathî ve yetersiz bilgiler seviyesinde kaldığından, Türkiye'nin yenileşme tarihindeki yeri

² Eserin adı günümüz Türkçesine “İbrahim Paşa ile İbrahim-i Gülşenî'nin Hikâyesi” şeklinde aktarılabilir. Piyenin adı farklı kaynaklarda farklı imlâlarla yazılmış olmakla beraber çalışmamızda Danişmend, Tanpınar gibi muteber isimlerin eserlerinde kullandıkları “Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî” şeklini tercih ettik.

³ Hayrullah Efendi'nin hayatı hakkında daha kapsamlı bilgi için bakınız: (Akün, 1998: 67-70; Özaydın, 1990: 25-51).

⁴ Hayrullah Efendi'nin eserleri ve bunların içerikleri için bakınız: (Özaydın, 1990: 55-119).

gereğince görülememiş olan Hayrullah Efendi'nin bu tarafı bütünü göstermekten uzak, ufak tefek, kısmi bazı temaslar çerçevesi içinde kalmıştır (...)" (Akün, 1998: 74).

Hayrullah Efendi tek piyesi olan *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî*'yi tıp öğrencisiyken ders notlarını tuttuğu bir deftere yazmıştır. Piyesi babasının evrakı arasında bulan Abdülhak Hâmid Tarhan, defteri İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'ne bağışlamıştır. Hayrullah Efendi, Tıbbiye'den 1844'te mezun olduğuna göre piyesin yazılış tarihi en geç 1844 olmalıdır (Danişmend, 1939: 73-74; Yakar, 1964: 5-6). Ömer Faruk Akün, piyesin 1859 yılında perdelerini açan Saray Tiyatrosu için yazılıp orada sahnelenmiş olma ihtimali üzerinde durmuşsa da (Akün, 1998: 72) piyesin yazılış tarihi hakkında yapılan yorumlar bu ihtimalin çok sağlıklı olmadığını göstermektedir.

Eser, ilk kez İsmail Hami Danişmend tarafından 1939'da yayımlanmıştır. Piyenin neşri Türk tiyatrosunun ilk piyesinin *Şair Evlenmesi*'nden önce yazılan bu eser olduğu iddialarını da gündeme getirmiştir (Danişmend, 1939: 73-74). Bu şekilde düşününlerin karşısında Hayrullah Efendi'nin eserini basılmaması ve Türk tiyatrosunun gelişimine somut bir etkisinin olmaması sebebiyle ilk eser olarak kabul etmeyenler de olmuştur (And, 1983: 24-25). Ahmet Hamdi Tanpınar ise eseri, basılmamasına rağmen Batı tiyatrosuna yönelimin erken örneklerinden biri olduğu için önemser:

"(...) Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğlu müverrih Hayrullah Efendi'nin Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî adlı eseri, vâkıa neşredilmediği için Türk tiyatrosunun müstakbel inkişafı üzerine tesir etmiş değildir, fakat tiyatro zevkinin bu devirde bir ibdâ tecrübesine kadar gittiğini göstermesi itibarıyla mühim olduğu gibi, Abdülhak Hâmid'deki tarihî piyes zevkinin nerelerden geldiğini göstermesiyle de mühimdir. Bu küçük piyesin, hiçbir sahne istidadını göstermemekle beraber konuşmaların özentsiz oluşu ve zaman zaman tabiiye yaklaşıtı ile vesika kıymeti artar." (Tanpınar, 2007: 144).

Refik Ahmet Sevensil ise bu piyesi bir opera librettosu olarak değerlendirmiş olsa da (Sevensil, 2015: 143-144) eser, opera olarak kabul edilmek için gerekli özelliklere yeteri kadar sahip değildir. Yapısı ve içeriği bakımından piyesi tarihî dram olarak kabul etmek daha sağlıklıdır (Yakar, 1964: 8).

Piyes bir kehanet ve bu kehanetin yanlış yorumlanmasının doğurduğu olaylar üzerine kuruludur. Piyenin başında merkezî kişi İbrahim Paşa, İskender Çelebi ile sohbet ederken Siyavuş adında Hintli bir seyyahın geldiği ve Paşa ile görüşmek istediği haber verilir. İbrahim Paşa'nın huzuruna çıkan Siyavuş, Mürşid-âbâd'da Dâna lâkabıyla tanınan bir bilgenin kendisine Mısır'ın fethini ifade eden "feth-i memâlik" ile "İbrahim" isminin ve "sahibü'l-hurûc" (başkaldıran) tamlamasının ebced hesabıyla Hicrî 922 senesine⁵ denk geldiğini, bu tarihte Mısır'dan çıkacak İbrahim isimli bir kişinin devlete sorunlar yaşatacağını söylediğini anlatır. Siyavuş, bu kişinin önce Mısır'daki İbrahim-i Gülşenî⁶ olduğunu düşünse de Sadrazam'ın adının da İbrahim⁷ olduğunu duyunca bu kehaneti iletme için onun huzuruna çıkmaya karar verdiğini söyler (Hayrullah Efendi, 1964: 19-20).

⁵ Hicrî 922 yılı Milâdî 1516-1517'ye denk gelmektedir (bakınız: Bağlantı-1). Piyeste olaylar Kanunî Sultan Süleyman döneminde geçmektedir fakat Kanunî 1520'de tahta çıktığı için (Emecen 2010: 62) piyeste belirtilen Hicrî 922 yılı anakronizme yol açmaktadır. Ayrıca verilen ifadelerin ebced karşılığı da 922 etmemektedir (Hayrullah Efendi, 1964: 20).

⁶ Halvetilik'in bir kolu olan Gülşenilik'in kurucusu olan İbrahim-i Gülşenî'nin doğum tarihi bilinmemektedir. 1534'te vefat eden ve Akkoyunlular devletinde itibar sahibi bir kişi olan İbrahim-i Gülşenî, sonraları Akkoyunlular arasında taht kavgalarının baş göstermesi üzerine önce hacca gitmiş, ardından sırasıyla Tebriz, Diyarbakır, Kudüs ve Mısır'a geçmiştir. Memlûk Sultanı Kansu Gavri, ona bir zaviye tesis etmiştir. Kahire'de irşad faaliyetini sürdüren İbrahim-i Gülşenî'nin şöhreti kısa zamanda etrafa yayılmıştır. Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı fethettiğinde ona bir ihtiyacı olup olmadığını sormuş, Gülşenî de Müeyyediyye Camii yanında bulunan arazinin kendilerine bağışlanarak bir dergâh yapılmasını istemiştir. Yavuz Sultan Selim onun bu isteğini yerine getirmiştir (Azamat, 2000: 301-303). Tasavvuf tarihinde önemli bir yeri olan İbrahim-i Gülşenî Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde toplam 75.000 beyit şiir yazmıştır (Azamat, 2000: 304).

⁷ Piyesteki İbrahim Paşa, "Pargalı", "Frenk", "Makbul", "Maktul" gibi lâkaplarla anılan Kanunî dönemi sadrazamıdır. Hayatının ilk yılları hakkında yeterli bilgi bulunmamasıyla beraber Kanunî döneminde hızla yükselerek devlet idaresinde önemli işler yapmıştır. Fakat İrakeyn Seferi esnasında anlaşmazlığa düştüğü, kendisi gibi büyük nüfuz sahibi olan Defterdar İskender Çelebi'yi Bağdat'ta katlettiği ve yetkilerine güvenerek kendisini sultan unvanıyla anması padişah üzerinde olumsuz bir tesir meydana getirmiştir. Bunun neticesinde 1536'da İstanbul'a dönüşünde boğdurularak idam edilmiştir (Emecen, 2000: 333-335).

İbrahim Paşa, Siyavuş'un söylediklerini İskender Çelebi'nin hilafına padişahı gizlemeye karar verir, zira bunu padişaha anlatması hâlinde onun kendisinden şüpheleneceğini düşünür. Bunun yerine Siyavuş'un anlattığı kişiyi İbrahim-i Gülşenî şeklinde yorumlayarak padişaha bu şekilde aktarmaya karar verir (Hayrullah Efendi, 1964: 22). Bunun üzerine padişah İbrahim-i Gülşenî'yi İstanbul'a getirterek onunla görüşür ve ondan bir zarar gelmeyeceğini anlar. Padişah, İbrahim-i Gülşenî'yle görüşürken⁸ İbrahim Paşa ise sefere çıkmıştır ve Bağdat'tadır. Padişah, İbrahim-i Gülşenî'yle görüştüğünü ve onun zararlı bir kişi olmadığını mektupla İbrahim Paşa'ya bildirince Paşa bir süredir arasının pek iyi olmadığı İskender Çelebi'den şüphelenmeye başlar, onun padişaha kehanet olayını başka şekilde naklettiğini düşünür (Hayrullah Efendi, 1964: 24-26).

Piyeste dikkat çeken bir husus eserin adında da ismi geçmesine rağmen İbrahim-i Gülşenî'nin eserde somut olarak görülmemesidir. Ondan eserde ilk bahseden Siyavuş'tur. Padişah onu İstanbul'a getirterek onunla görüşmüştür ama bu görüşme piyeste sahneye yansımaz. İkisinin görüşmesinden hem İbrahim Paşa hem de okuyucu/seyirci padişahı gelen mektup ile haberdar olur. Tiyatroda bu şekilde vak'a esnasında piyeste doğrudan yer almayan, diğer şahıslar tarafından bahsedilen/anlatılan kişiler "diegetik kişi" olarak adlandırılmaktadır (Şen, 2023: 215). Hayrullah Efendi'nin piyesteki olayların gelişiminde oldukça önemli bir yeri olan İbrahim-i Gülşenî'yi esere somut olarak dâhil etmek yerine onu diegetik kişi olarak işlemesi dikkat çekmektedir.

İskender Çelebi bu gelişmeler yaşanırken İbrahim Paşa'nın canına kastedeceğini düşüncesiyle padişaha bir mektup yazarak Siyavuş'un naklettiği kehaneti açıkça anlatır ve bu kehanette bahsedilen kişinin İbrahim Paşa olduğunu belirtir. Zira İbrahim Paşa, aslen İtalyan olup çocukken Mısırlı denizciler tarafından kaçırılmış ve sonradan Müslüman olarak yükselmiştir. İskender Çelebi, bu mektubu Lütfi Bey'e emanet eder ve İstanbul'a gittiklerinde bunu padişaha vermesini ister. Kısa bir süre sonra İbrahim Paşa, İskender Çelebi'yi zindana attırır (Hayrullah Efendi, 1964: 27-29).

İskender Çelebi zindandayken Siyavuş onu ziyarete gelir ve ona gerçekleri anlatır: Siyavuş aslında İbrahim-i Gülşenî'nin bendelerindedir ve şeyh, İbrahim Paşa'yı denemek için ona bu görevi vermiştir. İbrahim Paşa ise İbrahim-i Gülşenî'yi zan altında bırakmaya çalışmıştır. Kehanet aslında İbrahim-i Gülşenî'ye aittir ve devlete zarar verecek olan İbrahim, İbrahim Paşa değildir. Siyavuş, kehaneti onlara ilk aktardığında "sahibü'l-hurûc" tamlamasının 922 senesine denk geldiğini söylemiş lâkin aslında buna "fir'avn" kelimesi de eklenmesi gerektiğini söylememiştir. Bunun eklenmesiyle ebced hesabıyla tarih 1247 olacaktır. Dolayısıyla İbrahim-i Gülşenî'nin kehaneti yıllar sonra ortaya çıkacak başka bir İbrahim hakkındadır (Hayrullah Efendi, 1964: 29-31).

Onlar bu şekilde konuşurlarken İskender Çelebi'nin idamı için gelen cellatlar yanında Siyavuş'u görerek onu da öldürürler. İkisinin idamı İbrahim Paşa'yı başta rahatlatmıştır, zira kehaneti onlardan başka kimsenin bilmediğini zannetmektedir. Fakat bu idamlar İbrahim Paşa'nın çevresinde huzursuzluklara yol açar. İçoğlan Çavuşu, rüyasında İbrahim Paşa'nın Şat nehri üzerine bir köprü yaptırdığını ve bu köprüden yalnız başına geçtiğini görmüştür. Ona göre bu köprü Paşa'nın hayatının simgesidir. İbrahim Paşa da idamlardan sonra huzursuzluklar yaşamaya başlar, uyuyamaz.

Hayrullah Efendi'nin piyesi kurgularken özellikle İbrahim Paşa'nın İskender Çelebi'yi öldürtmesi ve sonrasında Paşa'nın idam edilmesi hadiselerine bağlı kaldığı görülmektedir.

⁸ Hayrullah Efendi, İbrahim-i Gülşenî'nin İbrahim Paşa ile yaşadığı sorunları eserine değiştirerek almıştır. Gerçekte, Kanunî döneminde Mısır'da çıkan bir isyan bastırıldıktan sonra İbrahim Paşa geniş yetkilerle Mısır'a gönderilmiştir. Paşa'nın Mısır'a gelişinde bölgenin ileri gelenlerinin kendisini ziyaret etmesine rağmen İbrahim-i Gülşenî'nin gelmeyecek ziyarete oğlunu göndermesinden rahatsız olan İbrahim Paşa, İstanbul'a döndüğünde onun bölgedeki gücünü ve eski Memlûk sultan ailesiyle kurduğu ilişkiyi padişaha onun Mısır'da bir isyan çıkarabileceği şeklinde aktarmıştır. İbrahim Paşa, ayrıca İran'dan gelen bir cifircinin İbrahim adlı birinin Kanunî'nin saltanatına göz diktiğini söylemesini fırsat bilerek bu kişinin İbrahim-i Gülşenî olduğunu ileri sürerek onu İstanbul'a getirmiştir (Azamat, 2000: 303). Piyeste İbrahim Paşa'nın Mısır'a görevli olarak gidişi ve burada İbrahim-i Gülşenî'den rahatsız oluşundan bahsedilmemiştir. Kehanet olayına ise bir ölçüde bağlı kalmıştır. Piyeste İbrahim-i Gülşenî'nin İstanbul'a gelişinden sonrası da farklı işlenmiştir. Piyeste o İstanbul'a geldiğinde İbrahim Paşa seferdedir, gerçekte ise İbrahim-i Gülşenî İstanbul'a geldiğinde Paşa bir müddet onu itham edebilecek güçlü deliller bulabilmek için padişahla görüştürmemiştir. Kanunî'yle bir şekilde görüşme imkânı bulan İbrahim-i Gülşenî onun saygısını kazanmıştır, hatta padişah onun İstanbul'da kalmasını istemiştir. Fakat İbrahim-i Gülşenî yaşlandığı için Mısır'a dönmek istemiş ve padişah bu isteğini kabul etmiştir (Azamat, 2000: 303).

Uykuya her dalışında nehirde ya da denizde boğulduğunu yahut İskender Çelebi'yi görür (Hayrullah Efendi, 1964: 31-33).

Bu şekilde huzursuzluklar yaşayan İbrahim Paşa, İskender Çelebi'ye haksızlık yaptığını anlar fakat iş işten geçmiştir. Pişmanlık yaşayan Paşa, İstanbul'a dönmeye karar verir. Padişah ise hem İskender Çelebi'nin idamından hem de Paşa'nın izinsiz bir şekilde orduyu bırakıp İstanbul'a dönmelerinden rahatsız olmuştur. İbrahim Paşa ile İstanbul'a dönen Lütfi Bey, İskender Çelebi'nin mektubunu padişaha ulaştırır ve gerçekleri öğrenen padişah piyesin sonunda İbrahim Paşa'yı idam ettirir (Hayrullah Efendi, 1964: 33-36).

Hayrullah Efendi'nin bu piyesi dilinin ağır oluşu, ebced hesabındaki hatalar, mekân geçişlerinin hızlı oluşu, Siyavuş'un piyesin sonlarında bir anda tekrar ortaya çıkarak İskender Çelebi'yi zindanda ziyaret edişi gibi kurgu ve anlatımla ilgili sorunlar içermektedir. Bu sorunlara Hayrullah Efendi'nin öğrenciyken yazdığı eserinin üzerinden tekrar geçme ve eserini olgunlaştırma imkânı bulamamasının sebep olduğu düşünülebilir. Onun piyesini yayımlatmamasının ardında yatan etken de bu sorunlar olabilir. Bunlara rağmen piyesin Türk tiyatrosunun ilk denemelerinden biri olması göz önünde tutulursa Hayrullah Efendi'nin eserinde tarihi bire bir anlatmak yerine tarihî bir olayı değişikliklerle kurgulaması, bunu yaparken de entrika ve merak unsurlarını başarılı bir şekilde kullanması eserin dikkat çekici yönleridir.

2. Piyesteki *Macbeth* Etkisi

Osmanlı döneminde İstanbul'da ilk Shakespeare temsilleri 1840'larda yabancı sanatkârların faaliyetleri ile başlamıştır (Enginün, 2008: 24-25). Hayrullah Efendi, bu gösterimleri izlemiş olabilir. Türkçeye ilk Shakespeare çevirisi 1876'da yapıldığı için (Enginün, 2008: 34) bu çevirilerin Hayrullah Efendi'nin piyesine etki ettiğini düşünemeyiz. Bununla birlikte onun Fransızca gibi Batı dilleri üzerinden Shakespeare'in eserleri okumuş olması da muhtemeldir.

Shakespeare'in eserleriyle *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî* arasında dikkat çeken ilk ortaklık tarihten bir araç olarak yararlanılmasıdır. Hayrullah Efendi'nin piyesinin sonlarında Siyavuş'un devleti zora sokacak olan İbrahim'in Hicrî 1247'de ortaya çıkacağını söylemesi (Hayrullah Efendi, 1964: 31), Hayrullah Efendi'nin kendi çağına dair siyasî endişesinin yansımasıdır. Bu tarih Milâdî 1831'e denk gelmektedir ve Hayrullah Efendi'nin endişelendiği İbrahim, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa'dır. Piyenin yazıldığı vakitlerde İbrahim Paşa, Filistin ve Suriye'yi işgal ettikten sonra Kütahya'ya kadar ilerleyerek Osmanlı için ciddi bir tehdit oluşturmuştur (Danişmend, 1939: 75). Dolayısıyla Hayrullah Efendi, çağının siyasî olaylarına ilişkin endişelerini dile getirmek için tarihi araç olarak kullanmıştır. Shakespeare de *Titus Andronicus*, *II. Richard*, *III. Richard*, *Julius Caesar*, *Hamlet* gibi piyeslerinde siyasî cinayetlerin korkunç sonuçlarını, hükümdarların sorumsuzluklarını, iktidar savaşlarını işlemiştir (Greenblatt, 2016: 376) ve bu tarz piyeslerinde tarihî olayları çağını yönlendirmek için kullanmıştır. Özellikle konusunu İngiliz ve İskoç tarihinden aldığı piyeslerde geçmişi eleştirerek toplumu uyarmaya çalışmıştır (Yüksel, 2017: 26, 52). *Macbeth* de Shakespeare'in İskoç tarihinden yararlanarak yazdığı bir piyestir.

Tarihin bir araç olarak kullanılmasının bir yansıması olarak *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî*'de anakronizmler karşımıza çıkmaktadır. Eserde belirtilen tarihler ve ebced hesabındaki hatalar anakronizme yol açmıştır. Bunda yazarın tiyatro alanında ilk kez bir eser yazarken yaşadığı acemiliğin etkisi olabileceği gibi yazarın vermek istediği mesajı odaklanarak bu şekilde dikkatsizliklere düşmüş olabileceği de düşünülebilir. Belki yazarın da farkında olmadığı anakronizmler eseri Shakespeare tiyatrosuna yaklaştıran bir başka unsur olmuştur. Zira, Shakespeare'in çoğu piyesinde anakronizm eserlerin ayrılmaz bir parçasıdır. O, dramatik etki uyandırmak için kasıtlı ya da tarihi kendi gerçekliğine uygun şekilde işlemede yaşadığı sorunlar sebebiyle farkında olmaksızın piyeslerinde pek çok kez anakronizme sapsmiştir (Doğan Adanur, 2017: 1048).

Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî'nin Shakespeare tiyatrosuyla benzeşen bu genel yönlerinden sonra daha özel olarak *Macbeth*'le olan ortak yanlarına baktığımızda ilk olarak iki piyeste de aksiyonu ve kırılmaları meydana getirenin kehanetler olduğunu görürüz. *Macbeth*'in birinci perde üçüncü sahnesinde Macbeth ile Banquo savaştan dönerken üç cadıyla karşılaşılır. Cadılar, Macbeth'i Glamis ve Cawdor Beyi olarak ve geleceğin kralı olarak selamlarlar (Shakespeare, 2016: 9). Macbeth, zaten Glamis Beyi'dir; savaşta ihanet eden Cawdor Beyi'nin yetkilerini de kral ona vermiştir ama henüz bundan haberi yoktur. Cadıların Macbeth'i Cawdor Beyi ve geleceğin kralı olarak selamlamaları onu endişelendirir. Cadılar, Banquo içinse kral olmayacağını ama soyundan kralların geleceğini söylerler (Shakespeare, 2016: 10).

Çok kısa bir süre sonra Cawdor Beyi olduğunu öğrenen Macbeth cadıların kehanetlerine inanır ve bundan sonra krallık için hain planlar kurmaya başlar. Bu noktada cadıların kehanetleri onun için bir dönüm noktası olmuştur: "(...) Eğer *Macbeth*, gelecek üzerine haberler vererek onu selamlayan bu gizemli varlıklarla karşılaşmasaydı; onların ilk kehanetleri hemen doğru çıkmasaydı; bilinçaltında gizlenen kötü hırslar ve istekler yaşamında hiçbir değişiklik yapmadan zamanla yok olup gidecekti belki de. (...)" (Urgan, 2014: 224).

Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî'de de kehanetin eserdeki olayların meydana gelmesinde önemli bir yeri vardır. Birinci fasılda Siyavuş'un getirdiği kehanet İbrahim Paşa'nın endişelenmesine yol açmıştır. Çünkü bu kehanet *Macbeth*'tekinden farklı olarak ikbal vadetmekten ziyade devleti zor duruma sokacak İbrahim adlı bir kişiden bahsetmektedir. Paşa'nın adının da İbrahim olması onu endişeye düşürmüş ve kendisini korumak için dikkatleri İbrahim-i Gülşenî'ye yöneltmeye çalışmıştır (Hayrullah Efendi, 1964: 20-22).

Hayrullah Efendi'nin kehanet motifinde *Macbeth*'ten etkilendiyse bile bu etkiyi başarılı bir şekilde Türk kültürüne uygun hâle getirdiğini söyleyebiliriz. Türk kültürüne yabancı bir varlık olan cadıların yerine kehanet önce Dâna lâkabıyla tanınan bir zata ait olarak gösterilmiş, piyesin üçüncü faslında ise kehanetin doğrudan İbrahim-i Gülşenî'ye ait olduğu açıklanmıştır (Hayrullah Efendi, 1964: 30-31). Kehanetin bu şekilde bir mutasavvıfa atfedilmesi tasavvufa ve tarikatlara verilen değerlerin bir yansıması olarak piyese kültüre uygun bir görünüm kazandırmıştır.

Kehanetler iki piyeste de merkezî kişilerin iktidar hırslarını doğrudan etkilemiştir. Macbeth, Cawdor Beyi olunca cadıların kehanetlerinin doğru olduğunu görür ve krallık üzerine düşünmeye başlar. Bu noktada arkadaşı Banquo kehaneti tekinsiz bularak onu uyarır ama iktidar hırsı Macbeth'in içine düşmüştür (Shakespeare, 2016: 13). Bu hırs karısının da desteklemesiyle Macbeth'e ikinci perde ikinci sahnede Kral Duncan'ı öldürtür, suçu da uşakların üstüne atarlar (Shakespeare, 2016: 30-33). Bu cinayetten sonra Macbeth, kral olarak cadıların kehanetini tamamen gerçekleştirmiş olur (Shakespeare, 2016: 43). Bununla beraber burada dikkat edilmesi gereken nokta kehanetin gerçekleşme şeklidir. Cadılar onu kral olarak selamlamışlar ama Kral Duncan'ı öldürüp yerine geçeceğini söylememişlerdir. Mîna Urgan'a göre yaşlı Duncan'ın eceliyle ölmesi ve Macbeth'in suç işlemeyen tahta geçmesi de olasıdır (Urgan, 2014: 223). Fakat içindeki iktidar hırsı ve Lady Macbeth'in bu hırsı kışkırtması onu iradesini kötü şekilde kullanmaya sürüklemiştir. Bu açıdan Macbeth kaderini yaşayan bir kişi olmaktan ziyade bir katil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayrullah Efendi'nin piyesinde de kehanetin benzer bir etki meydana getirdiğini görmekteyiz. Siyavuş'un getirdiği kehaneti padişaha olduğu gibi bildirmenin şüpheleri üzerine çekeceğini düşünen İbrahim Paşa, dostu İskender Çelebi'yle bu konuda ihtilafa düşer ve kehaneti İbrahim-i Gülşenî'den bir tehlike gelme ihtimali varmış gibi padişaha arz eder (Hayrullah Efendi, 1964: 21-22). Macbeth'teki iktidarı ele geçirme hırsı, kehanetin farklılığından ötürü İbrahim Paşa'da iktidarını koruma şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İki merkezî kişide farklı olarak zuhur etse de iktidar hırsı dostlukların bitmesine ve cinayetlere yol açmıştır. Cadıların Banquo'nun soyundan krallar geleceğini söylemesi Macbeth'i yakın dostu Banquo'ya da düşman etmiş, Kral Duncan'dan sonra onu ve oğlu Fleance'ı öldürtmeye karar vermiştir. Bunun üzerine Banquo'yu katillere öldürtür fakat oğlu kaçarak kurtulur (Shakespeare, 2016: 47-55). Macbeth daha sonra da Macduff'ın ailesini öldürmüştür (Shakespeare, 2016: 75-79).

Hayrullah Efendi'nin piyesinde ise İbrahim Paşa'nın kehanet karşısında sadece kendisini düşünerek iktidarını korumaya çalışması dostu İskender Çelebi'nin hoşuna gitmez ve bu durum aralarının yavaş yavaş açılmasına sebep olur. İbrahim Paşa'nın Irakeyn seferinde savaşmak yerine Bağdat'ta kışlamaya karar vermesi aralarını daha da açar (Hayrullah Efendi, 1964: 24-25). İbrahim Paşa'nın bu durum üzerine söyledikleri ondaki iktidar hırsının bir noktadan sonra kendini korumayı aşarak saltanat hırsına dönüşmeye başladığını göstermektedir: “(...) *İskender Çelebi her emrimize müdâhale ediyor, ben vekil-i mutlakım; bana mukabele etmesi onun haddi değildir; asker benim emrime bakarlar; canım isterse Bağdad şehrinde, ki fi'l-asıl hulefâ makamı idi, burada saltanat davası bile ederim! Kim bana karşı durabilür? (...)*” (Hayrullah Efendi, 1964: 25-26).

Bu esnada padişahın İbrahim-i Gülşenî'den devlete bir zarar gelmeyeceğini anlayıp İbrahim Paşa'ya bunu mektupla bildirmesi Paşa'yı İskender Çelebi'ye iyice düşman eder. Çelebi'nin padişaha kehanetin aslını anlattığını düşünen İbrahim Paşa onu zindana attırır ve burada onu ziyaret eden Siyavuş'la beraber öldürtür (Hayrullah Efendi, 1964: 26-31).

Bu cinayetler hem Macbeth'te hem İbrahim Paşa'da zamanla kaygılara ve pişmanlıklara yol açmıştır. Macbeth, Kral Duncan'ı öldürdükten hemen sonra gaipten bir ses duyar: “*Kimseler uyumasın artık! Macbeth uykuyu öldürdü!*” (Shakespeare, 2016: 32). Onun gaipten duyduğu bu ses, aslında vicdanın sesidir ve ona işlediği haksız cinayet yüzünden artık rahatça uyuduğu uykulara veda edeceğini söylemektedir. Banquo'yu öldürttükten sonra onun hayaletini görür (Shakespeare, 2016: 57-60). *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî*'de ise İskender Çelebi'yle Siyavuş'un idamının ardından İbrahim Paşa'nın üzerine bir uyku hâli çöker. Kısa bir süre sonra uyanan Paşa, rüyasında suda boğulmakta olduğunu gördüğünü söyler. Bundan sonra ne zaman uyumak istese aynı rüyayı görür ve bu yüzden uykusuz kalır (Hayrullah Efendi, 1964: 32-33). O da Macbeth gibi “uykuyu öldürmüştür”.

İki merkezî kişinin sonlarında da doğaüstü güçlerin (kehanetlerin/rüyaların) önemli bir yeri vardır. *Macbeth*'in dördüncü perde birinci sahnesinde Macbeth geleceğiyle ilgili bilgi almak için yeniden cadılara gider. Bu kez cadılar ona bilgi vermek yerine ustaları olan hayaletleri çağırırlar ve onlar Macbeth'le ilgili yeni kehanetlerde bulunurlar (Shakespeare, 2016: 70-72). Ama bu kehanetler cadıların ilk kehanetlerine göre daha semboliktir ve Macbeth bunları doğru yorumlayamadığı için adım adım kendi sonuna doğru yürür. Piyesin sonunda Macduff tarafından öldürülür (Shakespeare, 2016: 105-106). Hayrullah Efendi'nin piyesindeyse önce İçoğlan Çavuşu, rüyasında İbrahim Paşa'nın Şat nehri üzerine yaptırdığı bir köprüden yalnız başına geçtiğini görmüştür. Daha sonra İbrahim Paşa uyumaya her çalıştığında ya boğulduğunu ya da İskender Çelebi'yi görür (Hayrullah Efendi, 1964: 32-33). Bu rüyalar Paşa'nın sonunu iyi olmayacağını habercisidir. Piyesin dördüncü ve son faslında İstanbul'a dönen İbrahim Paşa, padişahın gerçekleri öğrenmesi üzerine padişahın emriyle idam edilir (Hayrullah Efendi, 1964: 35-36).

Sonuç

Hayrullah Efendi'nin hayattayken yayımlatmaması sebebiyle uzun süre varlığından haberdar olunamayan ve bu yüzden Türk tiyatrosunun gelişimine doğrudan etki edemeyen piyesi *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî* buna rağmen Batı tarzındaki Türk tiyatrosunun ilk denemelerinden biri olması ve Shakespeare etkisinin bu ilk denemelerde bile görüldüğünü ortaya koyması açısından dikkat çekici bir eserdir.

Hayrullah Efendi'nin Shakespeare'le ve onun *Macbeth* piyesiyle nasıl tanıştığı hakkında bilgimiz bulunmamakla beraber iki eser üzerine yaptığımız karşılaştırmalı inceleme bize onun *Macbeth*'i okuduğunu ya da seyrettiğini düşündürmektedir. Bu noktada Hayrullah Efendi'nin piyesini kaleme alırken *Macbeth*'ten bir kaynak olarak ne ölçüde bilinçli olarak yararlandığını bilemesek de iki eser arasındaki benzerlikler bir etkilenme olduğunu göstermektedir.

Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî'deki Shakespeare ve Macbeth etkisine genel olarak baktığımızda bu etkilerin eserde tarihin bir araç olarak kullanımı ve bununla bağlantılı olarak ortaya

çıkan anakronizmlerde, kehanetlerin iki piyeste de aksiyonu şekillendiren bir unsur oluşunda, merkezî kişilerin benzer iktidar hırsları içinde olmaları ve bunun neticesinde işledikleri cinayetlerde, son olarak da merkezî kişilerin yaptıkları yüzünden yaşadıkları huzursuzluklar/pişmanlıklar ve ölümlerinde karşımıza çıktığını görmekteyiz. İki eser arasındaki bu ortaklıklar etkilenme düşüncemizi güçlendirmektedir.

Bu noktada Hayrullah Efendi'nin piyesini Shakespeare etkisine rağmen özgün yapan en önemli husus yabancı bir kültürden/edebiyattan kaynak olarak yararlanırken bunları kendi kültürüne uygun bir şekilde dönüştürmesidir. Bu noktada konunun Türk tarihinden alınması ve özellikle *Macbeth*'teki cadıların kehanetinin yerine kehaneti bir mutasavvıfa atfetmesi başarılı bir uygulamadır. Ayrıca kehanete hesaplama hatalarına rağmen ebced hesabının da dâhil edilmesi hem kültürel bir unsur olmuş hem de eserdeki gizemi/merakı arttırmıştır.

Tüm bunları beraber değerlendirdiğimizde eserdeki kurgu sorunlarına rağmen Hayrullah Efendi'nin *Hikâye-i İbrahim Paşa be-İbrahim-i Gülşenî* piyesinin hem Türk tiyatrosundaki Shakespeare etkisinin bilinenden daha erken yıllara dayandığını göstermesi açısından hem de Hayrullah Efendi'nin Shakespeare'den gelen etkileri yerelleştirmeye çalışmasıyla Türk tiyatrosunun/edebiyatının önemli ve üzerinde yeni çalışmalar yapılmayı hak eden bir eseri olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Akün, Ö. F. (1998). Hayrullah Efendi. *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- And, M. (1983). *Şair Evlenmesi'nden Önceki İlk Türkçe Oyunlar*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Azamat, N. (2000). İbrâhim Gülşenî. *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bağlantı 1. Türk Tarih Kurumu. *Tarih Çevirme Kılavuzu*. <https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/> (erişim tarihi: 25/03/2025).
- Danişmend, İ. H. (1939). Türk Tiyatrosunun İlk Piyesi. *Türklük*. 2(8): 73-76.
- Doğan Adanur, E. (2017). The Uses of Anachronism in Shakespeare's Troilus and Cressida. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 16(4): 1048-1056.
- Emecen, F. (2000). İbrâhim Paşa, Makbul. *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. (2010). Süleyman I. *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Enginün, İ. (2008). *Türkçede Shakespeare Çevirileri ve Etkisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Greenblatt, S. (2016). *Muhteşem Will - Shakespeare Nasıl Shakespeare Oldu?*. Çeviren: Cem Alpan. İstanbul: Everest Yayınları.
- Hayrullah Efendi (1964). *Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim-i Gülşenî*. Hazırlayan: Aytekin Yakar. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özaydın, Z. (1990). *Tanzimat Devri Hekimi Hayrullah Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Sevengil, R. A. (2015). *Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Shakespeare, W. (2016). *Macbeth*. Çeviren: Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şen, C. (2023). Tiyatroda “Diegetik Kişi”ler Üzerine Bir İnceleme: Ölü Babaların Gölgesinde Beş Piyes. *Folklor/Edebiyat*. 29(1): 201-218.
- Tanpınar, A. H. (2007). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Hazırlayan: Abdullah Uçman. İstanbul: YKY.
- Urgan, M. (2014). *Shakespeare ve Hamlet*. İstanbul: YKY.
- Yakar, A. (1964). Önsöz. *Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim-i Gülşenî*. Hazırlayan: Aytekin Yakar. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Yüksel, A. (2017). *William Shakespeare-Yüzyılların Sahne Büyücüsü*. İstanbul: Habitus Yayıncılık.